

УДК 930.2:347.67]:339.5-051(477.83-25=19)“1461”

УПОКІЙ ДУШІ ПО-ВІРМЕНСЬКИ: ЗАПОВІТ ЛЬВІВСЬКОГО КУПЦЯ ВАРТІКА від 10 серпня 1461 р.

Миرون КАПРАЛЬ

Інститут української археографії та джерелознавства
імені М. С. Грушевського НАН України, Львівське відділення,
вул. Винниченка 24, Львів, 79008, Україна

Тестаменти, або свідчення останньої волі, зрідка трапляються у львівських середньовічних актах. Історики зрідка звертають на них увагу, досліджуючи насамперед матеріальний бік справи, опис майна та нерухомості, відображення щоденного життя. Особливо цікавим для епохи середньовіччя є заповіти львівських вірмен, які осідали у Львові, прибуваючи до міста, в основному, з причорноморських степів. Остання воля вірменського купця Вартіка від 10 серпня 1461 р. була зафіксована за усіма вимогами вірменського духовного права. Духівницю вірменина-неконвертита, що був вірним Вірменській апостольській церкві, внесли до актів львівського расцького уряду після його смерті. Про його особу відомо, що він проводив активно східну торгівлю, здобув маєток на торгівлі, володів у Львові кількома торговими ятками. Завдяки одному заповіту можна привідкрити історію не тільки однієї людини і однієї родини, але й побачити, як жили, які життєві пріоритети вибудовували у купецькому середовищі вірменської громади Львова у середньовічний період.

Ключові слова: вірмени, Львів, заповіт, духовний суд.

Тестаменти, або свідчення останньої волі, зрідка трапляються у львівських середньовічних актах. Історики зрідка звертають на них увагу, досліджуючи насамперед матеріальний бік справи, опис майна та нерухомості, відображення щоденного життя. Але заповіти є цінним джерелом всебічної інформації біографічного та просопографічного характеру, вони дозволяють привідкрити духовне життя минулих віків, а також з'ясувати багато історичних явищ, не відображених в інших джерелах.

В останні роки дослідники переважно зосередилися на вивченні заповітів львівських міщан ранньомодерного часу¹. Виданий нещодавно каталог заповітів львівських міщан 1550–1700 рр. стане добрим архівним вказівником для майбут-

¹ Див. наприклад, останні публікації українських та польських істориків: Ярина Кочеркевич, “Побут львів’ян XVII ст. (джерелознавчий аналіз заповітів),” *Студії з архівної справи та документознавства* 10. (Київ, 2003): 55–58; Її ж. “Заповіти львівських міщан XVII ст.,” *Архіви України* 5. (Київ, 2009): 135–158; Andrzej Karpiński, “Dobroczyenne i religijne legaty lwowskich mieszczan w świetle ich testamentów z lat 1550–1700,” *Kwartalnik Historii Kultury Materialnej* 3–4. (Warszawa, 2011): 363–379.

нього докладного аналізу львівських побожних тестаментів². Один із заповітів з львівських середньовічних книг був опублікований автором нещодавно³. Смоленський купець Гермула (Ярмула) під час торгової подорожі на схід захворів у Львові та зробив розпорядження останньої волі 1467 р. У цей час Смоленськ перебував в межах Великого князівства Литовського і мешканець цього міста відчував себе громадянином цієї держави, русином, а не москвитиним за своєю ментальністю. Він зробив у духівниці переказ грошей храмам не тільки у Львові та рідному Смоленську, а також Києві, як колишньому князю та духовному центрі Русі, зокрема, йшлося про Успенську церкву Києво-Печерської лаври.

Особливо цікавим для епохи середньовіччя є заповіти львівських вірмен, які осідали у Львові, прибуваючи до міста, в основному, з причорноморських степів. Загалом першим заповітом, що повністю зберігся і дійшов до наших днів, належить власне вірменинові. 21 лютого 1388 р. до міських книг Львова був внесений тестамент колишнього львівського міщанина, купця з Каффи Тайчадіна, “сина Іваніса та зятя Серкіса, львівського міщанина”. Він був укладений дещо раніше, 18 червня 1376 р. і є першим тестаментом, занесеним у львівські міські книги⁴. Цей документ вірменина, що прийняв католицьку віру, був опублікований наприкінці XIX ст., прокоментований та впроваджений у науковий обіг⁵.

Заповіти львівських вірмен у ранньомодерний період (з особливою увагою до кінця XVI – початку XVII ст.) стали об’єктом досліджень злагодженого колективу, що складався з українського, польського та угорського дослідників (Ярослава Дашкевича, Едварда Триярського, Едмунда Шутца), котрі обмінювалися джерелами, літературою і спільно публікували праці⁶. Дослідники звертали більше уваги на мовознавчі та юридичні аспекти, аналізуючи вірмено-кипчацькою мову заповітів, розробляючи докладний дипломатич-

² *Testamenty mieszkańców lwowskich z drugiej połowy XVI i z XVII wieku*, oprac. Oksana Winnyczenko. (Warszawa: Semper, 2017). Katalogi testamentów mieszkańców miast z terenów Korony i Wielkiego Księstwa Litewskiego do 1795 roku, t. 4.

³ Мирон Капраль, “Смолянин Гермула у Львові в 1467 році,” *Вісник Львівського національного університету. Серія історична* 45. (Львів, 2010): 545–550.

⁴ *Najstarsza księga miejska 1382–1389*, wyd. Aleksander Czołowski. (Lwów: Drukarnia W. A. Szykowskiego, 1892. (t. 1. Pomniki dziejowe Lwowa z archiwum miasta), 93–95.

⁵ Див.: Oswald Balzer, *Porządek sądów i spraw prawa ormiańskiego z r. 1604*. (Lwów: Towarzystwa dla Popierania Nauki Polskiej, 1912), 55.

⁶ Див.: Edmond Schütz, “Armeno-kiptschakische Ehekontrakte und Testamente,” *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae* 3.(Budapest, 1971): 265–300; Ярослав Дашкевич, “Типологія актів з історії щоденного життя Львова (вірменська колонія кінця XVI – поч. XVII ст.),” *Український археографічний щорічник* 3–4. (1999): 169–199; Ярослав Дашкевич и Эдвард Триярски, “Армяно-кыпчакское завещание из Львова 1617 г. и современный ему польский перевод,” *Rocznik Orientalistyczny* 36(z. 2). (Warszawa, 1974): 119–131; Їх же. “Пять армяно-кыпчакских документов из львовских коллекций (1599–1669 гг.),” *Rocznik Orientalistyczny* 39(z. 1). (Warszawa, 1978): 85–132; Їх же. “Три армяно-кыпчакских записи Львовского армянского духовного суда 1625 г.,” *Rocznik Orientalistyczny* 41(z. 1). (Warszawa, 1979): 57–80. Ці та інші спільні статті з Едвардом Триярським перевидано у виданні: Ярослав Дашкевич, *Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть*. (Львів: Логос, 2012), 353–577.

ний формуляр тестаменту. Однак, досі не проведена широка пошукова робота з виявлення всього комплексу вірменських заповітів у львівських актах, тому багато тем у дослідженні духівниць львівських вірмен досі залишається слабо розробленими.

* * *

У пропонованій публікації детальніше зупинимося на одному з перших відомих заповітів львівських вірмен другої половини XV ст. Остання воля вірменського купця Вартіка від 10 серпня 1461 р. була зафіксована за усіма вимогами вірменського духовного права. Духівницю вірменина-неконвертита, що був вірним Вірменській апостольській церкві, внесли до актів львівського раєцького уряду після його смерті, через кілька місяців після часу складання документа (див: *Додаток*).

Застосування вірменського права заповідання у Львові мало свою історію. Від часу локації міста у наприкінці XIII – початку XIV ст. вірмени мешкали у значній кількості та мали своє самоуправління і в адміністративній, і правовій ділянці⁷. Очолював громаду вірменський вїйт, що судив львівських вірмен за правами своїх співвітчизників, кодифікованих на історичні батьківщині вірмен ще у середині XII ст. у збірнику, відомому за назвою укладача Мхітара Гоша⁸. У Львові цей документ був відомий в середньовічну епоху у списку, написаному вірмено-кипчацькою мовою та перекладеному у 1519 р. латинською мовою. Йдеться про славнозвісний Вірменський статут⁹.

У вступному слові до статей цього кодексу, поряд із шлюбним правом, було вміщено інформацію про право вірменських заповітів. За цим документом у 7-ій статті вступної частини статуту йдеться: “Будь-який вірменин, пригнічений хворобою, повинен прикликати для свідчень духовних, а також двох або трьох мужів, не останніх за своїм походженням, з уряду старших, та інших своїх близьких спадкоємців. Найперше має заповісти щось на свою церкву, єпископу

⁷ Детальніше див.: Ferdinand Bischoff, *Das alte Recht der Armenier in Lemberg*. (Wien: Gerold in Komm., 1862); Sadok Barącz, *Rys dziejów Ormiańskich*. (Tarnopol: Druk J. Pawłowskiego, 1869); Oswald Balzer, *Sądownictwo ormiańskie w średniowiecznym Lwowie*. (Lwów: Towarzystwo dla Popierania Nauki Polskiej, 1909); Ярослав Дашкевич, *Армянские колонии на Украине в источниках и литературе XV–XIX веков* (историографический очерк). (Ереван: Издательство АН Армянской ССР, 1962); Перевидано: Його ж. *Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть*. (Львів: Логос, 2012), 1–86.

⁸ Див.: *Армянский Судебник Мхитара Гоша*, перевод А. Паповяна. (Ереван: Издательство АН Армянской ССР, 1954); *The Lawcode (Datastanagirk') of Mxit'ar Goš*, transl. with commentary and indices by Robert W. Thomson. (Amsterdam; Atlanta: Rodopi, 2000).

⁹ Останню критичну публікацію Вірменського статуту 1519 р. мовою оригіналу, а також латинню та у кількох сучасних перекладах, див.: ТӨРЕ БІПІГ. *Кыпчацко-польская версия Армянского Судебника Мхитара Гоша и Армяно-кыпчацкий Процессуальный кодекс*. Львов, Каменец-Подольский, 1519–1594, составители Александр Гаркавец и Гайрат Сапаргалиев. (Алматы: Дешт-и-Кыпчак, Баур, 2003.)

і священникам, також на свою могилу повинен призначити (суму)¹⁰, потім, що залишилося з майна, хай виділить рідним і друзям відповідно за своєю волею”¹¹.

Свідки стверджували останню волюзаповідаючого привселюдно і запитували близьких і кредиторів, чи вони погоджуються із заповітом та чи не мають якихось заперечень. За життя тестатора вони могли оскаржити положення останньої волі, бо коли б він помер “заповіт, складений у будь-якій формі, досягне своєї реалізації, незважаючи на будь-який спротив його близьких і спадкоємців”¹². У випадку, коли укладач своєї останньої волі не помирав, він міг зробити новий заповіт, відкинути те чи інше положення у ньому.

На практиці застосування права про вірменські заповіти виявилися труднощі, передусім, з боку міської влади. Львівські райці вимагали застосовувати вимоги магдебурзького права, за яким при укладанні духовниці, окрім духовних осіб, потрібна була присутність міських урядовців, зокрема вїйта і двох лавників. Така вимога для визнання правомочності тестаменту закладалася королівською канцелярією у привілеї Владислава III Варненчика від 16 липня 1444 р.¹³

Виявляв певні перешкоди у реалізації заповідного права і вірменський вїйт. Вірмени звернулися зі скаргою до королівської влади і польський король Владислав II Ягайло у привілеї від 17 лютого 1434 р. наказав львівському вірменському вїйтові Іванису безумовно виконувати заповіти останньої волі львівських вірменів, щоб ніхто “місцевий або чужинець не наважувався і не смів перешкоджати”¹⁴. Кілька разів у 1440, 1461, 1509, 1518, 1591 рр. наступники Ягайла підтверджували недоторканість заповідного права вірмен, що правовим способом відвойовували у міського судочинства можливість без-

¹⁰ З огляду на цю цитату, не цілком можна погодитися з твердженням Юрія Зазуляка, що “відповідно до статуту, така вказівка [на місце поховання. – М. К.] була обов’язковою” (Юрій Зазуляк, “Заповіт львівського вірменина Вартіка з 1461 року,” 229). У заповіті згадується про легацію на вірменський катедральний храм Успіння Богородиці, на цвинтарі якого найімовірніше був похований Вартік.

¹¹ *Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.)*, упорядник Мирон Капраль. (Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 2000 (т. 2, Львівські історичні пам’ятки), 220.

¹² Там само, 221.

¹³ *Привілеї міста Львова XIV–XVIII ст.*, упорядник Мирон Капраль. (Львів: Львівський національний університет імені Івана Франка; Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, 1998. (т. 1, Львівські історичні пам’ятки), 90–94. Див. також: Karol Koranyi, “Przywileje celne miasta Krakowa i miasta Lwowa z r. 1444. Z dziejów wikariatu karnego miast w średniowieczu,” *Księga pamiątkowa ku czci Leona Pinińskiego*. (Lwów: Nakładem Komitetu Redakcyjnego, 1936), t. 1, 443–451. Після видання цього привілею не можна твердити, що “протягом усього XV ст. не було чітких інституційно-правових приписів щодо того, як і де мешканці Львова мали складати заповіти” (Зазуляк, “Заповіт львівського вірменина Вартіка з 1461 року,” 230).

¹⁴ *Привілеї національних громад міста Львова*, 129.

перешкодно укладати заповіти останньої волі (духівниці) з особливостями вірменського права¹⁵.

Вірменським правом заповідання цілком скористався багатий львівський вірменин Вартік 10 серпня 1461 р., коли відчув себе на старості років хворим і перебував у ліжку довгий час. Про його особу відомо, що він проводив активно східну торгівлю, здобув маєток на торгівлі, володів у Львові кількома торговими ятками. Одну з них (“багатий крам”) він викупив 27 червня 1442 р. у жінки іншого вірменина Аслимеліґа (*Aslymelig*)¹⁶. Він міг недавно прибути до Львова, оскільки у 1420-і рр. про нього немає відомостей у львівських рахункових книгах¹⁷. Також немає відомостей про прийняття Вартіком міського права Львова¹⁸.

У 40-і роки XV ст. він вже мав дорослих синів Григора і Якоба. Останні 22 січня 1444 р. продають будинок своєї матері і дружини Вартіка – Гребсіме (Ребсіме) – за її згодою¹⁹. А в тому ж році 4 листопада Вартік, на прохання свого старшого сина Григора, з нагоди його одруження відступив йому частку у батьківському майні на суму 30 коп грошів, зокрема ятку багатих крамів, а також пообіцяв нареченому виконати передшлюбний контракт (кроронк²⁰).

Отже, будучи при смерті, у день складання своєї останньої волі, 10 серпня 1461 р., Вартік запросив до свого дому вірменських священників Хачика, Івашка, Симеона і Богдана²¹ (причому останній був його зятем). Також запросив світських осіб: Ніголя Ослубея, Мойссеса, Якоба колишнього перекладача, Андроніка, Іваніса, брата Давида, та Богдана котляра. Деякі з них могли бути вірменськими старшими, про що непрямо свідчать нечисленні збережені імена керівників вірменської громади Львова²².

¹⁵ *Привілеї національних громад міста Львова*, 132, 183.

¹⁶ *Księga przychodów i rozchodów miasta (1414–1426)*, wydał Aleksander Czołowski. (Lwów: Drukarnia A. Szykowskiego, 1905. (t. 3, Pomniki dziejowe Lwowa), nr. 590.

¹⁷ Див. покажчик у виданні: *Księga przychodów i rozchodów miasta (1404–1414)*, wydał Aleksander Czołowski. (Lwów: Drukarnia W. A. Szykowskiego, 1896 (t. 2, Pomniki dziejowe Lwowa).

¹⁸ Він відсутній у реєстрі прийнять до міського права у цей час, див. індекси у виданні: *Album civium Leopoliensium. Rejesty przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie, 1388–1783*, wydał Andrzej Janeczek. (Poznań; Warszawa: PTPN-IAE PAN, 2005), т. 1–2.

¹⁹ *Księga przychodów i rozchodów miasta (1414–1426)*, т. 3, nr. 1088. Очевидно, видавець Александер Чоловський неправильно прочитав ім'я жінки Вартіка як “Робсіме”. Таке ж ім'я як її мати мала її дочка Гребсіме (Репсіме), див.: Зазуляк Ю. “Заповіт львівського вірменина Вартіка з 1461 року,” 233.

²⁰ Про кроронки (передшлюбні умови) львівських вірмен див.: Ярослав Дашкевич, “Типологія актів з історії щоденного життя Львова (вірменська колонія кінця XVI поч. XVII ст.),” *Український археографічний щорічник* 3–4. (1999): 169–199. Перевидано у: Його ж. *Вірмени в Україні: дорогами тисячоліть*. (Львів: Логос, 2012), 623–654.

²¹ Писар вживає форму “rorp” для вірменських духовних осіб, ставлячи їх на один рівень з православними (руськими) священниками.

²² Вірменськими старшими, що засвідчили заповіт Вартіка у 1461 р., могли бути Ніголь Ослубей (Nicolaus), Богдан котляр (Bogdan), згадані на урядах старших у 1444 р., див.: Мутон Капрал, *Urządnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII wieku*. (Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2008), 246.

Після того як всі свідки та рідні й сусіди зібралися у домі Вартіка розпочалося дійство заповідання, описане з найменшими подробицями і прямою мовою як самого Вартіка, так й інших присутніх. Спочатку Вартік запросив старшого свого сина Григорія і сказав покликаному: “Сину мій Григорію, чи задовольнив тебе?”. Він відповів: “Задовольнив дорогий батьку”. Подібно задав питання донькам: “Дорогі доньки, (чи) також задовольнив вас обох”. На що вони відповіли: “Задовольнив дорогий батьку”. Їхня відповідь показала, що старший син і доньки раніше отримали свої частки у майні Вартіка, тому батько дав їм тільки по каменю червцю чи перцю, як пам’ятне або “на упоминок”.

Основним суб’єктом заповідання Вартіка став молодший син Якоб, котрого Вартік залишив своїм основним спадкоємцем свого нажитого за все життя маєтку. Молодший син Якоб, котрий довгі роки працював у спілці з батьком та, за словами Вартіка, загалом заробив у нього 200 коп грошей, отримав за це 14 коп грошей, а також кам’яницю на вулиці Вірменській, де мешкали найбагатші представники вірменської громади у Львові. Єдиною умовою вступу у цей спадок Вартік постановив заплатити його другій жінці Варте, тобто мачусі Якоба, відступного 30 коп грошей, після чого вона мала покинути будинок²³. Коли Вартік запитав свого зятя Хачериса про заборговану суму, то вияснилося, що він винен 14 коп грошів. З цих грошей 4 копії мали піти його доньці Грєпсіме²⁴, а 10 – дружині, при чому загальна сума відступного для неї сягнула 40 коп.

Очевидно, саме з цієї другою жінкою Варте у Вартіка народилося 7 хлопчиків та дівчат, отже усього у нього було 10 дітей. Вартік наділив їх спадщиною: у майбутньому їм мали відійти будинок-кам’яниця, у якому син Якоб мешкав, 2 ятки, одна кам’яна, друга – дерев’яна, 15 каменів червцю та 15 каменів перцю, весь купецький товар, що залишився, і все домашнє начиння. Дещо пізніше, у 1464 р., стає відомо про шість молодших дітей Вартіка, якими опікувалися старші брати Григорій, Якоб та сестра Грєпсіме²⁵.

На свій похорон Вартік виділив 20 коп грошів. За упокій його душі мало молитися все вірменське духівництво Львова. Вартік заповів до Вірменського собору Успіння Пречистої Діви Марії – 1 камінь червцю, вірменському єпископу – 3 угорських золотих, своєму сповіднику Йоганну – 2 угорських золотих, всім іншим вірменським священикам – по 1 угорському золотому, вірменським монахам – по 30 грошків.

²³ Якоб Вартікович зразу ж по смерті батька заплатив цю суму своїй мачусі за кам’яницю, див.: Центральний державний історичний архів України у м. Львові (далі – ЦДІА України у м. Львові), ф. 52, оп. 2, спр. 8, арк. 30.

²⁴ Про її ім’я дізнаємося з інших документів: ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 8, арк. 12. Шлюб з Хачерисом у Грєпсіме був другим після смерті її попереднього чоловіка Якоба Заморака. А в 1464 р. стає відомо вже про третього її чоловіка – Стецька, див.: ЦДІА України у м. Львові, ф. 52, оп. 2, спр. 8, арк. 70.

²⁵ ЦДІА України у м. Львові), ф. 52, оп. 2, спр. 8, арк. 70.

Цей заповіт міг бути внесений до вірменського духовного суду²⁶ і його правомочність не викликала б ніяких заперечень, відповідно до вірменського права, засвідчений у присутності духовних та світських керівників вірменської громади. Але у духівниці Вартіка згадувалися кам'яниця на вулиці Вірменській та торговельні ятки у середмісті Львова. Передача за спадщиною цієї нерухомості регулювало магдебурзьке право, тому заповіт Вартіка після його смерті внесли до міських актів²⁷. Останню волю Вартіка уважно перечитали львівські райці і затвердили та ухвалили виконання внесеного заповіту, зазначаючи потребу зберегти всі права міста щодо юрисдикції.

Таким чином, завдяки одному заповіту можна привідкрити історію не тільки однієї людини та однієї родини, але й побачити, як жили, які життєві пріоритети вибудовували у купецькому середовищі вірменської громади Львова у середньовічний період.

ДОДАТОК

Заповіт львівського вірменина Вартіка від 10 серпня 1461 р., внесений до львівських расцьких актів 5 жовтня 1461 р.

Testamentu[m]²⁸ Wartik Armeni

Coram n[ost]ra consulari session[e] constituti sacerdotes Armenor[um] n[ost]ro[rum] v[idelicet] Chaczik popp, Iwaschko popp, Simeon popp, Bogdan popp, gener Wartik Armeni vitafuncti, et Nigol Oslubey, Moisses, Jacobus antiquus in[er]pres, Andronik, Iwanis frat[er] Daud[is] et Bohdan caldeator, Armeni s[e]c[ul]lares, recognouer[un]t, q[uod] anno p[rese]nti feria se[cun]da p[ro]xima ante festu[m] Assumpc[i]onis V[ir]g[inis] Ma[r]ie p[re]d[i]ctus Wartik Armen[us], languens corp[or]e matu[rum], t[ame]n inte[ct] et sani intell[ect]us et bone me[m]orie tale {coram eis} fecit testame[n]tu[m], et sue vltime voluntat[is] ordinac[i]o[n]em. P[ri]mo destinavit pro filys et fialiabus [sic] suis p[re]d[i]ctosq[ue] sac[er]dotes et homi[n]es, quos ad testame[n]

²⁶ Детальніше про вірменський духовний суд у Львові див.: Ярослав Дашкевич и Эдвард Трыярски, “Три армяно-кыпчакских записи львовского армянского духовного суда 1625 г.,” *Rocznik Orientalistyczny* 41(z. 1) (Warszawa, 1979): 65–69; Edward Tryjarski, *Zapisy sądu duchownego Ormian miasta Lwowa za lata 1625–1630 w języku ormiańsko-kipczackim*. (Kraków: Ormiańskie Towarzystwo Kulturalne, 2010) (Рецензія: Мирон Капраль, “Нове джерельне видання з історії мови та культури львівських вірмен XVII ст.,” *Східний світ* 3 (Київ, 2011): 235–237.

²⁷ Саме цим фактом можна пояснити внесення заповіту Вартіка до книг львівського католицького магістрату, а не існуванням “сталой”, хоча не надто чисельної, групи представників вірменської громади, чия особлива позиція в етносоціальній структурі міста знаходила вираз через постійне звернення до книг католицького магістрату (Зазуляк, “Заповіт львівського вірменина Вартіка з 1461 року,” 232). Тільки за два роки у 1460–1461 рр. до міських книг Львова звернулися у різних справах 24 вірменина (ЦДІА України у м. Львові, ф 52, оп. 2, спр. 8, арк. 1–37).

²⁸ У квадратних дужках подаються розчитані скорочення, у фігурних дужках – записи винесені над рядком або на маргінез; перекреслення в оригінальному тексті відображаються візуально; нелатинські вислови в тексті передано курсивом.

tu[m] vocauerat, invitauit seniori itaq[ue] filio suo Gregorio ad se vocato dix[i]t – fili mi G[re]gori, an feci pro tuo satis, qui fili[us] dix[i]t – genitor dil[e]cte satis fecisti. Filiab[us] suis simil[ite]r vocat[is] dixit – filie dil[e]cte vtr[is] pro v[est]ro et[iam] satisfeci, que r[espo]ndentes dixerunt – genitor dil[e]cte satisfecisci. Tand[em] p[re]fato seniori filio Gregorio legauit lapidem *czirwecz* pro me[m]oriali al[ia]s *na vpotynek*, filiab[us] v[er]o suis pro memoriali per lapid[em] pip[er]is legauit et assignauit, non quod ip[s]e G[re]gorio et filiab[us] ex debito tene[n]tur, s[ed] de bona volun[ta]te. Conu[er]sus demiq[ue] ad d[i]ctos sacerdotes et Armenos dix[i]t – boni amici audistis, quia his meis puer[is] v[idelice]t G[re]gorio seniori filio et filiabus meis pro ip[s]orum satisfeci, s[ed] iuniori filio meo Jacobo no[n]du[m] satisfeci. Audiat ergo v[est]ra caritas, quia d[i]cto filio meo Jacobo teneor *xiiii* sexag[enas] minute pecu[n]ie p[ro] tanto sibi filio meo Jacobo hanc domu[m] mea[m] lapidea[m], in qua morat, do et lego et ip[s]e Jacob[us] exadu[er]so da[r]e d[ebet] vxori mee nouerce sue t[ri]nginta sexag[enas] mi[n]ute pecunie et mane[r]e d[ebet] in ead[em] domo h[er]editarie. Nouerca a[ut]e[m] debeat exie[r]e de eadem et hanc *causa* domu[m], ea de causa sibi Jacobo do et lego, quia ip[s]e pl[us]q[ua]m ducentas sexag[enas] pecu[n]ie, sup[er] me elaborauit. Demu[m] int[er]rogauit Chaczeris gener[is] suum et debitorem – care gener, qu[ua]ntu[m] michi tener[is], qui respondit – care p[ate]r quatuordecim sexag[enas] mi[n]ute pecu[n]ie. Dixitq[ue] Wartik – bone fili dabis de his *xiiii* sexag[enis] qua[tu]or sexag[enas] filie meo, vxori tue, quas ei dono pro memoriali, decem aut[em] sexag[enas] dabis vxori mee, vt de sua diuision[e] complete *x^l* sexag[enas] habeat. Postremo ad p[re]d[i]ctos sac[er]dotes et Armenos dix[i]t – cari d[omi]ni audite, habeo adhuc septem puerulos paruolos, quib[us] et[iam] volo satisfacere, lego itaq[ue] et do eisdem domu[m] hanc in qua p[re]d[i]ctus Jacob[us] filius me[us] morat[ur] et duas institas, vna[m] lapidea[m] et alia[m] legnea[m], qu[ui]ndecim lapid[es] *czerwecz* et qu[ui]ndecim ~~qu[ui]ndecim~~ lapid[es] pip[er]is, om[n]es et singulas res mercimoniales quecu[m]q[ue] sunt, et om[n]ia suppellectilia dom[us] mee qu[ue]c[um]q[ue] h[ab]eo. Item pro exequ[is] anime mee, do *xxⁱ* sexag[enas] ad templu[m] Armenicale, vnu[m] lapid[em] *czerwecz*, ep[iscop]o Armenor[um] tres flor[enos] Hung[aricales], d[omi]no Johan[n]i confessori meo duos flor[enos] Hung[aricales], alys v[er]o sac[er]dotes per vnu[m] flor[enum] Hung[aricalem] et mo[n]achis ad monasteriu[m] cuil[ibet] seorsu[m] t[ri]nginta g[rossicu]los. Nos v[er]o tale testame[n]tu[m] matu[r]e librami[n]e e recompensa[n]tes intelligentesq[ue] illud se[cun]d[u]m more[m] eor[um] nulli p[re]d[i]ctarum p[ar]tiu[m] p[re]iudicare, ip[su]m testa[m]entu[m] admittim[us] co[n]firmam[us] decernen[te]s illud p[er]petuo robur h[abe]re f[ir]mitat[is], ita ut per nulla p[re]d[i]ctar[um] p[ar]tiu[m] valeat infringi, iurib[us] t[ame]n ciuitat[is] in poster[um] per om[n]ia saluis. Act[um] f[eria] *iiii^a* p[ost] Francisci.

Переклад

Перед нашим расцьким засіданням прийшли священники наших вірмен, а саме Хачик, Івашко, Симеон, Богдан, зять покійного Вартіка вірменина, і Ніголь Ослубей, Мойссес, Якоб давній перекладач, Андронік, Іваніс, брат Давида, та

Богдан котляр, вірмени-миряни, і визнали, що цього року найближчого понеділка перед святом Успіння Пресвятої Богородиці [10 серпня 1461 р.] згаданий Вартік вірменин, будучи фізично хворим, але здоровий розумом та з доброю пам'яттю такий зробив перед ними заповіт та розпорядження своєї останньої волі. По-перше, послав за синами та доньками, згаданими священиками та людьми. Потім запросив старшого свого сина Григорія і сказав покликаному: “Сину мій Григорію, чи задовольнив тебе?”. Той син сказав: “Задовольнив дорогий батьку”. Подібно своїм покликаним донькам сказав: “Дорогі доньки, (чи) також задовольнив вас обох”. На що відповідаючи сказали: “Задовольнив дорогий батьку”. Тоді згаданому старшому сину Григорію заповів камінь червцю як пам'ятне, або “на упоминок”, а своїм дочкам на пам'ятне заповів та визначив по каменю перцю, і що Григорій та доньки отримали це не з обов'язку, а з (його) доброї волі. Врешті, звертаючись до згаданих священиків та вірмен, сказав: “Добрі друзі, ви почули, що цих моїх дітей, а саме Григорія, старшого сина, та моїх доньок я задовольнив, але мого молодшого сина ще не задовольнив. Тому послухаю вашу милість, оскільки боргую згаданому моєму сину Якобу 14 коп дрібної монети і за те тільки дарую та заповідаю, щоб мій син Якоб повинен залишатися як спадкоємець у тій моїй кам'яниці, де перебуває. І з другого боку, той Якоб має дати моїй дружині, (своїй) мачусі, 30 коп дрібної монети, а мачуха повинна вибратись з того будинку. З цієї причини даю та заповідаю Якобу (будинок), що він заробив у мене більш-менш 200 коп грошей”. Потім розпитав Хачериса, свого зятя та боржника: “Ласкавий зятю, скільки мені винен”. Він відповів: “Ласкавий батьку – 14 коп дрібної монети”. Вартік сказав: “Добрий сину, з тих 14 коп віддай 4 копи моїй доньці, твоїй дружині, як пам'ятне, а 10 коп віддай моїй дружині, щоб зі свого поділу мала повні 40 коп”. На кінець звернувся до згаданих священиків та вірмен: “Ласкаві пани послухайте, ще маю 7 хлопчиків та дівчат, яких також хочу задовольнити, отже заповідаю та даю їм цей будинок, у якому мій син Якоб мешкає, та 2 ятки, одна кам'яна, друга – дерев'яна, 15 каменів червцю та 15 каменів перцю, весь купецький товар, що залишився, і все домашнє начиння, яким володію. Потім на похорон моєї душі даю 20 коп, до Вірменського собору – 1 камінь червцю, вірменському єпископу – 3 угорських золотих, пану-(отцю) Йоганну, моєму сповіднику – 2 угорських золотих, а іншим священикам – по 1 угорському золотому, монахам в монастирях – кожному окремо по 30 грошків”. А ми (райці) цей заповіт, уважно вивчивши та зваживши його відповідно до їхнього права, у жодній згаданій стороні не сумніваючись, цей заповіт допускаємо, підтверджуємо, ухваляючи, щоб він мав завжди силу міцності так, щоб жодна зі згаданих сторін не мала змоги порушити, однак зберігаючи на майбутнє всі права міста. Діялося у середу після (свята) Франциска [5 жовтня 1461 р.]

Облята: ЦДІАУЛ. – Ф. 52, оп. 1, спр. 8, с. 30.

**REST OF THE SOUL IN ARMENIAN TRADITION:
TESTAMENT OF THE LVIV MERCHANT VARTIK
from August 10, 1461**

Myron KAPRAL

M. S. Hrushhevskiy Institute of Ukrainian Archeography and *Source Studies*
of National Academy of Sciences of Ukraine, Lviv branch,
24 Vynnychenka str., Lviv 79008, Ukraine

Testaments, or testimonies of the latter's will, occasionally occur in Lviv medieval acts. Historians really pay attention to them, taking into account, first of all, the material side of affairs, the description of property and real estate, the reflection of everyday life. Particularly interesting for the Middle Ages are the wills of the Lviv Armenians, who set here, arriving in the city, mainly from the Black Sea steppes. The last will of the Armenian merchant Vartik from August 10, 1461 was fixed with all requirements of the Armenian spiritual law. The testament of the Lviv Armenian, faithful to the Armenian Apostolic Church, was included in acts of the Lviv council court after his death. About his person it is known that he has been active in eastern trade, he has acquired property for trading, had several trading shops in Lviv. Thanks to this last will, one can come to the history of not only one person and one family, but also see how they lived, which life priorities were built in the merchant's environment of the Armenian community of Lviv during the medieval period.

Key words: Armenians, Lviv, testament, spiritual court.

Стаття надійшла до редколегії 12.10.2018

Прийнята до друку 27.10.2018